

Thullner István:

A Moson megyei Heideboden és a heidebauerek (A mi németjeink)

Mosonvármegye Emlékkönyvének a német nemzetiségi lakosságrészt bemutató írásából kölcsönzött alcím jól érzékelteti az egykor önálló Moson vármegye magyarságának befogadó közhangulatát. A békés egymás mellett élésben nemcsak a magyarok, hanem a török hadjáratok után megjelenő németajkú és horvát betelepülők is egyformán érdekeltek voltak.

Az István-kori vármegyét történeti-földrajzi szerepe mindig is szorosan kapcsolta Alsó-Ausztriához, amelynek földrajzi térképén Bécstől keletre most is a Heideboden név olvasható. A trianon előtti időket feldolgozó tudós helytörténet-kutatóink (Ivánfi és Haller) megkülönböztettek osztrák és magyar Heidebodent is.

Napjaink történelmi-földrajzi fogalmai között ma már nem létezik ez a dimbes-dombos fenyérvidék. Pedig Mosonmagyaróvár város egyes utcanevei - Boldogasszony, Féltoronyi, Nezsideri, Kismartoni, stb.- most is emlékeztetnek az elveszett szép falvakra, az egykori kiránduló és búcsújáró helyekre

Az 1921-ig fennálló magyar-osztrák határon fekvő, német többségű lakosságú vármegyerészünknek elsősorban növényföldrajzi jellegénél fogva külön neve volt: Heideboden. Ez tulajdonképpen egy jelzős névadás: heide = puszta, boden = földek. Árpád-házi királyaink adománylevelei már ilyen minőségben adták ezt a területet a cisztercitáknak. A szóösszetételben rejlő fogalmak az etimológia szerint két jelentést hordoznak: a heide fenyérpusztát jelent, olyan területet, amelynek vízjárta mélyedéseiben vékony szálú réti fű, a fenyér (hanga) terem, a boden pedig magát a földet, a talajt jelenti. A név magyarázatát Schwarz Elemér néprajztudósunk köszönhetjük.

A német elnevezés az 1730-as évekből, Bél Mátyás leírásából való, bár nem ő volt a kitalálója. A szóösszetétel már az ő idejében is inkább hangafűvel benőtt rónát jelentett, mint haszontalan pusztaságot. Bél Mátyás a terület hasznosságának bizonyítására említi a Lajtakáta-gattendorfi "jezsuita ligeteket" és III. Károly császár és király kedvelt vadászüdülőjét Féltorony-Halbtornban. Szerinte a Heideboden legkeletibb területét a Zichyek lébényi, tölgyerdei fácános kertje képezte. (BÉL, 40-41. p.).

Lakóinak, a heidebauereknek nevét pusztai parasztnak lehetne fordítani, az itteni nyelvjárás hátpáuer-nek ejtette elnevezésüket. A táj szélesen elhúzódozó lapos területén minden bizonnyal sok volt az apróvad, főleg a nyúl, ezért a megyebeli magyarok, sőt a Fertőn túli osztrákok is a nyulasok lapályának mondták, lakóit pedig nyulasoknak csúfolták.

A nyulasok minden csúfolkodás ellenére már a jobbágyvilág alkonyán is különleges réteget, a vagyonos paraszt-gazda, a "bauer" elnevezésű lakosság-kategóriát képviseltek. Életük, gazdálkodásuk és szokásaik egész történelmük során megkülönböztették őket a velük egy faluban lakó, vagy a környező községekben élő magyaroktól és a horvátoktól.

A Hanság földrajzi környezetének ismeretében felmerül a kérdés, hogy a mocsárvilág észak-keleti szegélyén élő németszármazású lakosságnak mennyi esélye volt az élet megszervezésére? Milyen megélhetési lehetőségei voltak azon a vidéken, ahol még a XIX. század elején is a háromnyomásos gazdálkodás volt jellemző, sőt elvéve még kétnyomásos földművelésre is találunk utalást?

A kezdetleges termelési módozatok és a Hanság egyébként sem jó természeti adottságai nem kedveztek a növénytermesztésnek, a szántóföldi növények kezdetben igen kevés terményt hoztak. Régebben ezért nem is a földművelés volt a nagybirtokok elsődleges gazdálkodási tényezője és a jobbágyok fő megélhetési forrása, hanem más módon hasznosították a lápréteket.

A terület hasznosítói réges-régen megtalálták a módját annak, hogyan tehetnek szert biztosabb jövedelemre. A történeti források egyértelműen bizonyítják, hogy ezt a marhatartásban és legeltetésben találták meg. Nemcsak a saját tulajdonukban lévő szarvasmarhákat, hanem az átvonuló marhakereskedők csordáit is legeltették a nagy füves lápszélen. Ebből a jövedelemforrásból természetesen a nagybirtokok húzták a legnagyobb hasznot. A jobbágyfelszabadításig a jobbágyok szekerekkel, a hosszúfuvarnak nevezett szolgáltatással szállították Bécsbe a szénát. Szinte mindegyik heidebodenbeli faluból vezetett ki egy szénaút, a Heugasse. Némelyikük egészen a bécsi Heumarkt-ra vitt, ahol a fiakkeresek már várták őket. A bauerek parasztgazdaságai csak az 1865 után megvalósult területkiosztás után kezdhettek hozzá az önálló szénatermeléshez és kereskedelemhez. Az utóbbival szorosan összefüggő szekerező kereskedés a német szó ismeretében Ausztria távoli tájaira is elvitte a heidebauereket. Tevékenységük kiterjedt voltát, vállalkozásuk komolyságát egy, a jánosomorjai Heidebauer Helytörténeti Gyűjteményben látható fotó is bizonyítja. Az ezen látható "szénáspór"-nak, a századforduló körüli évtizedek egyik legnagyobb ottani lókereskedőnek, a szentpéteri Kögl Vendelnek saját, vízjeles papírra nyomott bélyegzős levélpapírja volt! Élelmességüket pedig egy, az 1930-as évek körül általánossá vált lébényi szokás bizonyítja: a szénabálákba rejtve időnként egy-egy egész sonkát is kicsempészték Ausztriába. Sikeres vállalkozásaik további, anyagiakkal nem mérhető haszna az lett, hogy a szomszéd népeknél megismert tárgyi és szellemi kultúra átvételével a századfordulón már magasabb élet-és lakásszínvonalon éltek, mint a megye más területein élők.

Az említett helytörténészeink is a heidebauerek korai vagyonosodásának közvetett bizonyítékának tartják azt az eseményt, amelyik szerint az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején a magyarok "felverték a gazdag szénáspórok fészket", (Moson)Szent-Pétert. A szénáspór kifejezés a történetben a gazdag német jobbágyparasztokra utal.

A jövőről való gondolkodásukat, mindent megfontoló kemény akaratukat jelzi az is, hogy a vármegye német lakosai hamar felismerték a vagyont nem öröklő másod-és harmadszülött fiúgyermeknek érdekeit, ezért őket a községek által pénzzel is támogatott óvári piaristákhoz küldték tanulni. Erről a németségről az egyik nagy történeti munka egyébként is azt írja, hogy "tanulni vágyó és élelmes lakosság volt, amely a jobbágyfelszabadítás után még jobban megfelelt a róla kialakított kedvező véleménynek".(BÁTKY, 362. p.)

Bármennyire kedvező viszonyokat mutat a felvázolt kép a heidebauer-jobbágyokról és gazdagságukról, a kéziratos krónikák szövegeiben keserű kenyérről olvashatunk. Minden vagyon alapvető forrása, a hansági széna begyűjtése kegyetlenül nehéz munka volt. Az egyik kézzel írott énekeskönyv bejegyzésében panaszkodik is a szegény ember: "...ha nem fagy, akkor térdig vízben gázolva kell dolgozni. Gyalog mennek be a lápszigetekre 2593 lépést és két 50-50 fontos kötegben, télen jéghideg vízben kötésig gázolva kell kihordani a félmázsás kötegbe kötött szénát." Isten irgalmáért könyörög és kéri hogy küldjön minden évben fagyot. (KÖGL, 75-76.p.)

Az 1773 körül keletkezett urbáriumok pontos adatokkal szolgálnak a községek és uradalmak akkori birtokviszonyairól. A colonusok ezekben az úrbéres községekben nagy, 20 és 70 hold között változó telkeken gazdálkodhattak, amelyeket a jobbágyfelszabadítás után telkes gazdaként birtokoltak. A német lakosságú vidéken bauer volt az elfogadott elnevezésük és a telek méretének megfelelő volt a gazda titulusa is: ganzen-egész, dreiviertel-háromnegyed, halber-fél, viertel-negyedtelkes bauer. Errefelé még a földnélkülinek tudott zsellérek, a söllnerek is telken élő jobbágyok voltak. Érdekes jobbágykategória volt itt a briefhausler, a leveles-házaz zsellér, aki szántót vagy rétet, tehát teljes értékű jobbágytelek-részt használt és erről adománylevele is volt.

Akár mennyire is fontos volt számukra a szénakereskedelem és a fuvarozás, később mégis a föld, a földművelés lett a heidebauerek fő tudománya. Szükségük is volt erre a tudásra, hiszen itt a föld termőképessége nem magában a földben, hanem a szorgalmas és ésszerű művelésben rejlik. "Wie da Baua, so das Föld – amilyen a gazda, olyan a föld", mondta a heidebauer és sokat tett érte, hogy ne kelljen szégyenkeznie. Télen-nyáron korán kelt és bármilyen módos volt, együtt dolgozott cselédeivel – írta a mosonszolnoki származású Zwickl Pál tanár úr.

A kis-és középbirtokok csaknem mind a heidebauerek kezén voltak, ezen a földön azonban más aligha tudott volna megélni. Hamarabb jut koldusbotra, mintsem hogy gyorsan meggazdagodna ezen a tájon a meggondolatlan, gyakorlatlan földbérlió, mondogatták a bauerek. A századforduló táján megszerzett gazdagság később is csak kegyetlenül nehéz munkával volt annyira-amennyire tartható. Az említett kismonográfiák, tanulmányok (ZWICKL, HALLER) három alapvető okban jelölték meg a válságjelenséget:

- maga a birtokállapot, amennyiben az 50–100 holdas parasztbirtok túl nagy ahhoz, hogy gazdája maga művelje, túl kicsi viszont a drága gépesítéshez,
- a hagyományféltségben és
- a birtok oszthatatlanságában: "apáink is így tartották és mi sem változtatunk azon, a földet nem szabad szétarabolni." – mondták. A heidebauerek majd csak a 20–30-as évek után kezdik elosztani a földet gyermekeik között.

A hagyományosan belterjes gazdaságokat az általános leromlástól gyakorlatilag a magyaróvári gazdasági akadémiai igazgatója, Újhelyi Imre által kezdeményezett gazdálkodási újítások mentették meg. Az addig szinte kizárólagosan

gabonatermesztéssel foglalkozó heidebauer gazdaságokban ettől kezdve terjedt el az intenzív állattenyésztés és tejfeldolgozás.

A magyar Heidebodenben a másfajta gazdálkodás másfajta életmódot és más jellegzetességeket alakított ki.

Nemcsak a sajátos gazdasági kultúra, hanem a megőrzött néprajzi és népi építészeti hagyományok örökségének is tekinthetjük azt, hogy e megyerész utcás falvaiban már messziről megkülönböztethetők voltak egymástól a gazdák és a munkás emberek házai. Amíg ez utóbbiak főleg a falu végi Huldengasseban, Söllnergasseban vagy a Soliterei(Szolidráj)-ban tűzfalukkal és az ebbe tört kis ablakokkal néztek az utca felé, addig a gazdaházak a Hauptgassén tetőrészükkel fordulnak az utca felé és mintegy védekezésül, oldalsó tűzfalukkal támaszkodnak egymáshoz. Ettől az elrendezéstől kapta a heidebauer főutca azt a zárt egységet, amely a falvaknak városias külsőt kölcsönzött és ennek alapján tartották régebben Mosonszolnokot az ország egyik legvárosiasabb falvának. Az utca felől közelítő réges-régi veszedelmek elhárítására, vagy legalább mielőbbi felismerésére kis kémlelőablakokat vágtak a szorosan épített házak oldalába, vagy a szobának abba a sarkába, ahonnan a bejárati ajtón kopogtatót lehetett ellenőrizni. Még a régi földpadlós házak egyikében-másikában is voltak olyan vermek, ahova a gabonát, vagy más élelmet lehetett elrejteni.

A nagyjából-egészében egyformán épített gazdaház homlokfalának közepén nyíló ajtó a padlózott, félköríves fedésű folyosóval az "einfoahrt-vierhaus"-al fogadta a látogatót. Az ajtó mögött kiszélesedő folyosón asztal, pad és néha még a mángorló is helyet kapott. Ez a folyosó nem ritkán száz méter hosszúságú udvarban folytatódott és a hátsó utcára nyíló kapuban (hintaus) végződött, amelyik sok helyen épített pajtával együtt képezte a gazdasági udvar kocsibejáratát. Rövidebb telkek esetén ez a pajta az

utca túlsó oldalán volt, ahol a telkek szérűskerttel folytatódott. Az eredetileg általában hármasszobású gazdaház első részében volt az öreg gazda csendes szobája, szemben vele a vendégeknek fenntartott "fedari-vagy grossi stuba", ezek egy vagy két ablakkal néztek a világba. Mögöttük a "hintere stuba, hintari-vagy mittari stumb" szolgált a mindennapi tartózkodásra és alvásra. Hogy az aprójószág ki-bejárását megakadályozzák, a konyha ajtaja közepén vízszintesen osztott volt, a nyitott felső részen akadálytalanul hatolhatott be a friss levegő.

A "fedari hof" elnevezésű első udvart rendszeren orgona, jázmin és egy-egy rozmarynbokor és embermagasságú fakerítés választotta el a "hintari hof"-tól. A léckerítés tetején árnyat nyújtó szőlő, vagy más futónövény kúsz ott fel egészen a ház tetejéig.

A lakáshoz épített istállóban "intelligenciaszintjük" sorrendjében álltak az állatok: a heidebauer gazda legalább négy, de sokszor nyolc erős szép lova, utánuk a tehén majd az ökr-és borjúistálló következtek. Az előbbieken volt a lakása az első és a középső legénynek, az utóbbiakban az ökrösgyerek volt az úr.

Az erről a vidékről származó szerzőink, Zwickl Pál gimnáziumi tanár, Kögl J. Szeverin bencés tanár rendelkeztek azokkal az ismeretekkel, amelyből mai tudásunkat meríthetjük. Még ők is sajnálattal emlegetik, hogy a heidebauer házakban kutatásaik idején már nyoma sem volt annak a tárgyi eszköz kultúrájának, amellyel nagyszüleik még rendelkeztek. A múlt idők néprajzi értékű becses tárgyai helyén már a harmincas években modern berendezést találtak. Az egyetlen dolog, amit nem sajnálattal,

hanem inkább örömmel emlegettek, hogy már a Huldengasse házaiban sem volt meg a flötz-nek nevezett keményre döngölt földpadló.

A szigorú élet hasonlóan visszafogott házi és öltözködési hagyományokat is takart. A heidebauer gazdák ősi német-protestáns életének hosszú ideig tanúja volt a takarékos viselet, a dísztelen, egész életre szóló fekete szarvasbőrből, később fekete posztóból készült nadrág, a fekete posztókabát és a kerek fekete

kalap. A lányok-asszonyok hasonlóan tartós évszázados divatja sem engedett teret a luxusnak, csak a selyemhímzésű ünnepi nagy fekete kendő jelentette az alkalmi ünnepélyességet. Ünnepi viseletükhöz tartozott a spencer, ez a rövid, feszes kabátka, amelyet a fiatalabbaknál a selyem joppka (joppe) helyettesített. Ez alól lógott ki a bokáig érő sötét ráncos szoknya az elmaradhatatlan széles köténnyel.

Szigorú életvitelükben némi változatosságot jelentettek a szokások és hagyományok. Nemcsak főbb megélhetési forrásuk szerint, hanem szokásaikból eredő, vagy vagyonukra utaló ragadványnevekkel különböztették meg a sok azonos vezetéknevű gazdát. A Heu-Hautzingererek például híres szénakereskedők voltak, a Gold-Nusser név a gazdagságot jellemezte és Mosonban közismert család volt a hintaus-Koppy. Még ételleikkel kapcsolatos előnévvel - Knedlbaua (bauer), Siebntrudl - is illették egyik-másikukat. Ez utóbbi előnevekből mindjárt az is kiderül, hogy németjeink legkedvesebb ételei, fő tápláléka a gombóc és a főtt rétes voltak. Ezek mellett nagy kedvelői és fogyasztói lehettek a többi tésztafélének (nokedl, otribni-nockarl, griasterz, möhlsterz) is.

Minden garasoskodásuk ellenére ünnepi asztaluk változatos volt. Napokon keresztül sütöttek, főztek, az éléskamra ilyenkor megtelt a finomnál finomabb tésztafélékkel. Specialitásuk volt a bauan-tuatn, a paraszttorta, ez a kerek, lapos, két nagy korongja között mazsolaszőlőt rejtő sütemény, a mákos-és dióskalács, valamint a fánkfélék (holahitn, schmotzkrampfal). A heidebauerunk ugyan nem vetette meg a jó italt, de a pálinkától tartózkodott. Aratáskor és a hansági kaszálókon a dolgozóknak "tschutter"-ben, csutorában vitték a pándorfi lejtőn termett bort. Említésre érdemes,

hogyan az elnevezés magyaros hangzása nem véletlen: a bort tartó edényt eredeti magyar csikóbőrös alakjában vették át.

Az egyszerű falusi emberek száz évvel ezelőtt otthonaikban még kézírással másolták énekes-és imakönyveiket, ezekbe szent énekek és régi népi játékok szövegeit írták be. Kéziratok könyveik némelyikében életükről is olvashatunk.

Öreg heidebauerekkel beszélgetve már Kögl páter is felfigyelt arra, hogy beszédjüket telehintették szebbnél-szebb tanulságos közmondással. A fiatalabbak rímes felelgetős játékokat, frageliedereket játszottak. Ezekkel fogadták a más községekből az ünnepre érkező vendégeket és aki nem tudott szöveggel válaszolni, nem is léphetet be a faluba. Már a tudós szerzetes is sajnálattal állapította meg, hogy a nagyapjuk szokásától eltérően vasárnap délutánokon a családfő nem a régi énekeket, imákat olvassa elő, hanem az újságból olvas fel a családnak.

A heidebauer lakosságról ma szinte már csak az említett szerzők munkái, a megmaradt visszaemlékezései és a múzeumba került tárgyak emlékeznek. Életüket, szokásaikat először a trianoni határok, majd az 1946. évi elűzés a valóságból történelemmé változtatta. Eredetüket, betelepedésüket nem igazolják sem királyi rendeletek, sem pedig földesúri iratok. Moson megyei megjelenésük idejéről és körülményeiről emiatt tulajdonképpen nincsenek bizonyító erejű forrásaink. Kutatóink ezért a nyelvészetet hívták segítségül, az eredmény viszont ellentmond a hagyományoknak.

Pusztai parasztjaink és mai leszármazottaik ugyanis a lakosság folyamatoságával és a frank-bajor ui-zó ághoz tartozó nyelvjárással indokolják német származásukat. Ezt az álláspontot azonban még saját kutatójuk, a tudós bencés tanár sem tudja megvédeni: "a nyelvben semmiféle frank elem nem mutatható ki, az a bajor-osztrák dialektus közép-bajor ui ágához tartozik. Igaz, hogy ez elég régi, 600–700 éves dialektus, de nem itt, hanem az eredeti helyén, a bajor-osztrák határvidéken alakult ki és terjedt el". Kimutatta, hogy ez a dialektus a XIX. században végleges hangváltozáson ment át, eredete tehát már az ő kutatásakor sem volt ismert. Utolsó Heideboden-kutatónk 1941-ben készült bölcsészdoktori disszertációjában forrásanyag hiányában az 1600-as évektől kezdődően véli folyamatosnak a Hanság-peremvidék e falvaiba települt német lakosság jelenlétét. Feltevését az általa feldolgozott Sztachovics-kéziratokra és a Heideboden falvaiban még századunk elején is ismert kéziratos énekeskönyvekben előforduló nem vallásos tartalmú külön bejegyzésekre alapozza. A szövegekben tisztán kimutatható a protestáns német népdalkincs és mivel ezeket az énekeket a szomszédos osztrák területeken nem ismerték, a tudós bizonyítottan fogadja el a XVII. század elején történt beköltözést. (KÖGL, 20. p.)

A magyar történelmi irodalom alapvető művei, a Magyarország néprajza és Balogh Pál: Népfajok Magyarországon című munkája szerint a bajor-osztrák földről beszivárgó bajor-német telepések szinte teljesen észrevétlenül lepték el a XIV–XV. században elnéptelenedett nyugat-magyarországi határvidéket. Betelepedésük közel

két évszázados lassú beszivárgás útján ment végbe. A forrásmunkák megegyeznek abban, hogy ezeket a főleg lutheránus telepeseket kell a Moson megyei német lakosság őszüleinek tekinteni.

Osztrák területekről történő betelepülés mellett szól viszont a területszomszédság nyelvhasználatával megegyező újabb kori nyelvjárás. A Bécsi-erdőtől keletre elterülő fenyérvideki lakosság beszivárgásának lassú, szervezetlen folyamatát bizonyítja, hogy az említett időből származó ismert összeírások meggyénknek ezen a részén viszonylag gyér számú lakosságot regisztrálnak.

Újabban más véleményeket is olvashatunk németjeink eredetéről. A kitelepített Moson megyeiek új hazájukban az elmúlt évtizedekben sorra jelentették meg az ún. Heimatbuchokat (szülőföld-könyveket), amelyekben a népcsoport származását is fejtegetik. Hivatkozásaik a hagyományaikra és a még itthon tanult történelemre épülnek.

Kik a heidebauerek ősei? Honnan jöttek? címmel a Németországban élő, egykori levéltanító, Reinhold Drescher írt figyelemreméltó német nyelvű eszmefuttatást. Ebben többek között hét pontban foglalja össze a Moson megyeiek származáselméletét:

"Sem kitalálni nem kell, de még csak nem is szükséges bevándorlásukhoz politikai gondolatmenetet fűzni. Sok mindent tudunk, de néhány dolog mégis fehér folt marad.

Itt van például a "frank-hipotézis". Mivel Nagy Károly volt az, aki az avarokat leigázta, és aki az első lakosokat, katonákat, misszionáriusokat és hivatalnokokat hozta a Pannon határvidékre, könnyen mondja az ember, hogy az első telepesek frankok voltak. Aki azonban Nagy Károly birodalmának a bajor hercegséghez fűződő viszonyait ismeri, az tudja, hogy a bajorok frank befolyás alatt álltak. Ez azt jelenti, hogy a "Bauerek" bajorok voltak, vagyis a keleti őrgrófságok lakói. Ebben a feltevésben a terület lakosságának egy csekély hányadáról lehet szó, ahol a bajor lakosság a szlávokkal osztotta meg a helyét.

Vitatott, hogy a 896-os magyar honfoglalás után mi maradt meg ezekből a településekből. Ettől az időtől egészen II. József csekély betelepítési törekvéséig felesleges bármiféle folytonosságot megállapítani. Tudjuk, hogy a lakosság egy része mindig átélte a katasztrófákat és talpon maradt, erről azonban esetünkben hallgat a történelem. Ugyanez vonatkozik a Heideboden településeire is.

Az első keresztény uralkodó, Szent István király ideje alatt érkezett a telepések második hulláma, számos lovag és nemes úr kíséretében. Támogatójuk Gizella bajor hercegnő, a király felesége és "Wasserburgi" Wezelin lovag volt, aki a királyi sereg élén állt.

A harmadik betelepülési hullám a Heideboden területére annak a ténynek köszönhető, hogy IV. Henrik német császár Salamon királynak hatalmat biztosított. Ő fizetségül átadta a német császárnak Mosont és környékét (1074) száz földbirtokkal együtt. Ez a terület egészen a Lajta és a Fertő-tó közti vízválasztóig terjedt. A császár rábízta a területet a freisingi püspökségre azzal a feltétellel, hogy hozzá kell járulnia Moson és a többi vár megerősítéséhez. Akkoriban érkeznek a területre a Poth és az Ernst család ősei. (A Poth-család töltötte be két évszázadon keresztül a megyei ispánsági tisztséget és adományozta a lébényi birtokot a Benedek-rendnek.)

Pontosabb információkat tudunk egy negyedik, maradandó betelepülési hullámról II. Géza idejéből, aki számos külföldi, mindenekelőtt bajor vendégeket (hospitest-hospeszt) hívott az országba. Ennek a hullámnak számos betelepülője érkezett a XII.

és XIII. században. A Daun és Kont nemesek, valamint a Hederich és Wolfger testvérpár (Hédervár) érkeztek az országba. Erre az időre esik a ciszterciák letelepülése is a Fertő-tó környékére (Mönchof és környéke), ami egy erős települési tevékenységgel kapcsolódott össze. Ez a szorgalmas, tevékeny és művelt rend egyre több új bevándorlót vonzott a szomszédos Ausztriából.

A telepések ötödik hulláma a tatárjárás után (1241) érkezik, akiket IV. Béla hív a súlyos csapásokat elszenvedett országba. Friedrich babenbergi herceg Sopron, Moson és Vas megyéket Ausztriához számítja és új telepéseket hív Heidebodenbe. Tudomásunk szerint a már megtelepedett lakosság nagy része is visszatért a tatárjárás után a Fertő-tó és a Kis-Duna közti területre. A megye minden részébe nagyszámú bevándorló érkezett, akik a Hohenstaufenek hanyatlása után a birodalom határtalan szegénységének, a járványoknak és a gazdasági ínségnek fordítottak hátat.

A hatodik és utolsó előtti hullám a török harcok után települ be. Még a török hadjáratok idején érkeznek az országba a vallásuk miatt üldözött sváb lakosok a Bodeni-tó vidékéről és a Fertő-tó környékén telepednek le. Teljesen beolvadtak az itt élő bajor népességbe. ezért csak történelmi forrásokból tudunk az ő bevándorlásukról (1620 körül). Utánpótlás érkezik a "tősgyökeres paraszt-falvakba" is, mint Levél, Szent-János, Szent-Péter és Andau, Salzburg környékéről. Ezzel magyarázható az a csekély nyelvi különbség is a Heideboden északi részén.

A hetedik és utolsó hullám - még egy kis utánpótlás - a felvilágosult uralkodók, Mária Terézia és II. József idején érkezik, ezek osztrák illetékességűek.

Ezeket a megállapításokat részben nyelvtudományi eredmények támasztják alá (az ui-ról ua-ra, majd ui-re való hangváltozások, melyek időhöz köthetők), részben a családnév-kutatások adalékai, a szokások és hagyományok kutatásai. Ezek arra utalnak, hogy származásunknak egy bajor-osztrák alapkeveredéséből indulhatunk ki." (R. DRESCHER, 3-4. p.)

Német nemzetiségi lakosságú községeink az ország legnagyobb földbirtokának részei voltak. A Habsburg nagybirtok arányainál fogva nemhogy nyomorította jobbágyait, hanem az árnyékában élő lakosság az adott függőségi kereteken belül inkább haszonélvezője volt a földesúri hatalomnak. A nagykiterjedésű jobbágytelkek használatából adódó előnyök mellett a kegyúri jog jótékony gyakorlása szép és nagy templomok építését, a földesúr magas hivatala vagy kijárása fontos kedvezményeket, esetenként mezővárosi státusz és országos vásárjog megszerzését tette lehetővé az érintett (Lébény, Moson, Oroszvár, Rajka, Szent-János és Szent-Péter, Szolnok) községekben. A jobbágyfelszabadulásban testet öltött szabadságeszmény ezekből a falvakból többszáz önkéntest vitt az 1848-as nemzetőrségbe. Az óvári Kossuth-beszéd négyezres hallgatósága is részben a németajkú magyarok közül verbuválódott.

Határainkon belül megmaradt németjeink erősen őrizték ugyan népcsoport-tudatukat, de törvénytisztelők maradtak a húszas évek után következő nemzetiségi politika idején is. Határozott kiállásuk felülkerekedett a rájuk telepedni szándékozó német szervezetek akaratán is. A mosoni, mosonszentjánosi és rajkai választókerületekben évtizedeken keresztül saját fajtájukból való, magyarérezelmű helyieket (Dr. Neuburger Ferenc akadémiai tanárt, Wachtler István szentjánosi származású, Mosonban lakó közhivatalnokot, Láng Lénárd szentpéteri nagygazdát és Dr. Pintér László pápai prelátust, rajkai esperes-plébánost) juttatták be a nemzetgyűlésbe. Nagyobb vitáik a magyarsággal, illetve annak politikai közigazgatásával is csak az anyanyelvi iskolai oktatás kérdésében voltak.

A megye földrajzi-gazdasági és főleg etnikai viszonyait gyökeresen megváltoztató trianoni határrendezés következtében családok, vagyonok szakadtak szét szinte egyik napról a másikra. Különösen a megye németlakta vidékét érintették fájdalmasan a döntés alapján életbe lépő új határok.

Község	területe		lakossága			
	kat.hold	összesen	magyar	német	horvát	egyéb
Barátudvar	5835	1780	102	1652		26
Boldogasszony	5554	2732	756	1970	6	-
Császárkőbánya	3398	537	39	442	–	56
Féltorony	959	2460	303	2112		45
Gálos	7455	5375		187	2182	6
Illmic	1596	2867	1786	10		-
Királyhida	2841	1034	562	339	9	124
Lajtafalu	2104	589	139	247	187	16
Mosontarcsa	9557	2397	304	2068	2	23
Mosontétény	5151	1213	216	994		3
Mosonbánfalva	14286	1585	228	1341		16
Mosonszentandrás	5512	1252	63	1163		26
Mosonujfalu	3767	1040	116	89	806	29
Nezsider	10101	2898	745	2110	10	33
Nyulas	4504	1287	59	1176	11	41
Pándorfalu	10443	2782	343	309	2019	111
Pátfalu	6946	1214	35	1162		17
Pomoqy	10680	2057	548	1507	1	1
Sásony	2348	1091	43	1015	2	32
Valla	7602	1613	338	1275		-
Védeny	5650	1364	160	1203	-	1
Köpcsény	5855	3123	756	1180	1054	133
Lajtakáta	4365	1105	231	432	403	39
Lajtakörtvélyes	4589	1045	157	209	658	21
Miklóshalma	9749	1820	118	1679	11	12
Nemesvölgy	1024	759	35	716	1	7
Németjárfalu	4185	923	121	792	7	3
Oroszvár	6085	1802	439	1268	20	75
Zurány	9437	2132	202	1907	6	17
Összesítve	194926	51876	11467	34325	5202	877

Az elcsatolt területek és lakosság elvesztése nemcsak egyszerűen vérvesztés volt, hanem családi, személyi egzisztenciák lerombolását és a gazdaság évszázadok óta érintetlen egységének általános összeomlását jelentette. A megállapítás igazságát jól jellemzi az elcsatolt területek statisztikája:

A háborús vereség egyik következményeként született 1920. évi trianoni békeszerződés alapvetően megváltoztatta a hazai németiség gazdasági, társadalmi és politikai helyzetét. A Magyarországnál meghagyott 551211 főnyi, az összlakosság csaknem hét százalékát kitevő németiség továbbra is megőrizte sajátos gazdasági, társadalmi szerkezetét, döntő többségét továbbra is a parasztság alkotta (57,6%) a

munkásréteg (27%) és a polgárságot képviselő csoport (18,6%) mellett. Még hozzávetőlegesen sem lehet megállapítani, hogy a 10089 főt számláló értelmiség közül mennyi lehetett a magát német nemzetiséginek vallók és mennyi az elmagyarosodottak száma.

Helyi népcsoportjaink együttélését történelmi távlatokban szemlélve megállapítható, hogy arra minden időleges és zavaró körülmény ellenére általában a jó viszony volt jellemző. Hozzájárult ehhez a heidebauerekről kialakult vélemény, amely szerint "szívesen simulnak a magyarsághoz érzésben, nyelvben, viseletben". (BÁTKY, 433. p.) Évszázadosnak és konfliktusmentesnek mondható együttélésük a németországi fasizmus hatalomra jutása után, főleg az Ausztria bekebelezésével előállott új határhelyzet következtében romlott meg. A magyar nacionalizmus "elnyomása" alól részben a Volksbund, részben pedig a birodalmi politika hatására felszabadult szélsőséges nemzetiségi lakosságcsoportok nyíltan erőszakos fellépése alapjaiban változtatta meg a német lakosság viszonyát.

Német nemzetiségünk fenyegetettsége már a Horthy-korszak első éveiben is tapasztalható volt, bár ekkor inkább csak kilátásba helyezték a "pángermán tanokat befogadni óhajtó" magyarországi németek áttelepítését. A háború alatt mind Horthyék, mind az ellenzéki Bajcsy-Zsilinszky csoport felelevenítette a gondolatot, sőt még a nyilasoknak is volt egy általános kitelepítési tervszövege. (FEHÉR, 21. p.)

Amikor 1945 vége felé elkezdődött a német lakosság összetelepítése, Mindszenty hercegprímás protestáló levelet intézett a miniszterelnökhöz, amelyben így fogalmazott: "...a mosonmegyeiek házaikból kiűzettek és szolnokra összetereltette..., most mi is annyira vagyunk, hogy nekünk is van német gettónk!" (KITELEPÍTÉS, 73.p.)

November elején folytatódott a mosonszolnoki koncentrációs tábor feltöltése a mosonszentjánosiakkal, a hegyeshalmiakkal, a rajkaiakkal, az oroszváriakkal és a magyarkimleiekkel. Még december 16-án is hoztak ide újabb 85 mosonszentpéteri családot. A gettóbeli helyzet súlyosságát mutatja a járási főszolgabíró felterjesztésének rövidített szövege:

"A magyaróvári járásban három hónapja megindult "A magyaróvári járásban három hónapja megindult telepítéssel kapcsolatban Levél, Rajka, Máriakálnok községekből a Volksbundista svábokat Mosonszolnok községben telepítették össze. A fenti három községből összetelepítettek ... három hónapi élelmüket vitték Mosonszolnok községbe. Voltak azonban az összetelepülők között olyanok (iparosok, kereskedők, cselédek, napszámosok) akik a háromhavi fejadaggal nem rendelkeztek. Ezek ellátása az összetelepítés első napjától óriási feladatot jelentett a községi elöljáróság számára, figyelembevételével azt, hogy az év folyamán a közel 11 ezer holdas mosonszolnoki határ úgyszólván teljesen műveletlen volt.

Évszázados kemény munkájukkal megteremtett tulajdonuk igazságtalannak érzett elvétele egyes helyeken a kitelepítésre ítélt német lakosság kemény ellenállásába ütközött. December elején Mosonszentjánoson és Magyarkimlén a hatóságok kénytelenek voltak leállítani a további kitelepítést, mert a lakosság érintett része rátámadt a szigetközi telepésekre. Mindkét helyen letartóztatások voltak, a kihallgatott személyek vallomásuk szerint az ellenállást – amelynek Magyarkimlén egy halottja is volt – az ősi földhöz való ragaszkodás érzéséről vezetve folytatták.

A kitelepítési rendeletben érintett német lakosság kiértékelése majd elszállítása egy-egy helyi sajátosságtól eltekintve gyakorlatilag mindenhol azonos koreográfia (menetrend és eljárás) szerint történt. A községházakon kifüggesztett névsorokból

lehetett megtudni, hogy melyik család mikor kerül sorra. A kisebb helyeken a délelőtti értesítés mindössze így szólt: csomagoljanak, mert délután jön a kocsis és viszi magukat!

Az előre elkészített menetrend szerint rendőri felügyelet mellett naponta 30–40 házból vitték el a lakókat. Az otthonaikat elhagyni kényszerülők mindössze ágyneműt, takarót és kevés élelmet vihettek csak magukkal kézipoggyászként. A földigénylő bizottságok tagjai ezután összeírták a házban maradt eszközöket, szerszámokat. Ekkor még sokan reménykedtek abban, hogy rövidesen visszatérhetnek, ezért értékesebbnek vélt tárgyaikat elásták.

A német kitelepítés - Vertreibung (elűzetés) - összesített adatai:

Az utolsó adat azonban nem mérvadó, mivel egyrészt abban a mosonszolnoki gettó bizonytalan számú lakói kimutatás hiányában nem pontosíthatóak. A községekből pedig sokan már korábban elmenekültek az oroszok elől. Nagy különbség azonban nem lehet a kitelepítési számadatokban, hiszen a másik egészen pontos adat a telepítést megelőző napokban is csak 1000 fővel nagyobb számú németiséget regisztrált.

A községi előjáróságok 1945. május 17-ig kimutatást készítettek a községi adatokról. Ebből a következő kép alakul ki a kitelepítésben érintett községekben:

lakosságszám:	23.696 fő,
magyar lakosság:	12.255 fő,
német lakosság:	11.441 fő,
Volksbundista volt:	5.884 fő.
földterületük nagysága:	26.140 kh.
elkobzott terület nagysága:	15.644 kh.
elkobzott házak száma:	1.135 db

Az eseménytörténetben megismert kálváriát németjeink elűzetésnek nevezik. A mosonmegyei német lakosságot Nyugat-Németországba szállító vonatok a Zanegger gettó című 1996-os kiadványból:

- 1.szerelvény 1946. április 12-én pénteki napon indult Mosonszolnokról a Moschbach-i kerületbe, a
- 2.szerelvény 1946. április 14-én vasárnap indult szintén Mosonszolnokról a Böblingen-i kerületbe, a
- 3.szerelvény 1946. április 17-én, szerdán Mosonszolnokról Észak-Württembergbe, Ulm és Crailsheim-kerületbe, a
- 4.szerelvény 1946. április 19-én, nagypénteken indult Mosonszolnokról. Ebben a szállítmányban volt az összes helybeli és más községek maradék gettó lakói, akik az Észak-Württembergi Heilbronn-kerületbe kerültek.
- 5.szerelvény 1946. április 20-án nagyszombaton Mosonszentjánosról indult a mosonszentpéteriekkel és szentjánosiakkal az É-W. Ludwigsburgba, a
- 6.szerelvény 1946. április 23-án a húsvét utáni kedden ugyancsak Mosonszentjánosról szentpéterei és szentjánosi lakosokkal az észak-badeni Sinsheim-kerületbe, a
- 7.szerelvény 1946. április 24-én indult Mosonszentjánosról a helybeliekkel az Észak-Württembergi Esslingen és Öhringen kerületekbe, a
- 8.szerelvény 1946. április 26-án indult Mosonszentjánosról még mindig a helybeli lakosokkal, az észak-badeni Tauberbischofsheim-kerületbe,
- 9.szerelvény 1946. május 11-én Hegyeshalomból indult a rajkaiakkal, oroszváriakkal, levéliekkel és hegyeshalmiakkal a hesseni Hünfeld-kerületbe, a

10.szerelvény 1946. május 15-én indult ugyancsak Mosonmagyaróvárról majd Hegyeshalomból a maradék rajkai és levéli lakosokkal, útjuk a bajorországi Karlstadtba, Bad-Schwalbachba, Hessenbe és Kahl/Main-ba vezetett, végül a

11.szerelvény 1946. május 20-án indult az utolsó Mosonmagyaróvárról a helybeliekkel, a még elmaradt lébényiekkel és más érintett falvakból valókkal. Ők a hesseni Eschweg-be érkeztek meg.

A Stuttgart-környéki elosztókban véget ért szomorú "utazással" csak a közel egyéves kálvária ért véget, megpróbáltatásaik azonban nem. Annak ellenére idegenek maradtak régi-új hazájukban, hogy anyanyelvi szinten beszéltek a nyelvet. A sűrűn hazalátogatók keserű szavakkal mesélik több évtizedes, német földön megégett sérelmeiket.

<http://hansagi.gymsmuzeum.hu/evkonyv/hedie.htm>

IRODALOM

- Bátky Zsigmond-Győrffy István-Viski Károly: Magyarország néprajza. A Föld és népei 5. Magyarország. Pest, é.n.
- Bél Mátyás: Az újabkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése V. Moson vármegye. Ford.: Mihály Ferenc. Mosonmagyaróvár, 1985.
- Drescher, Reinhold: Ahnenerbe – Heimat Heideboden. Scheinfeld, 1985. 33 p. (A származástani részt fordította Husz Anikó)
- Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése 1945-1950. Bp. 1988. 143 p.
- Haller János: Moson vármegye történelmi földrajza (1941) Mosonmagyaróvár, 1998.318 p.
- Ivánfi Ede: Mosonvármegye helységeinek múltja és Moson megye monográphiája I-III.k. Kézirat. Magyaróvár, 1896.
- Kögl J. Szeverin: Mosonmegyei német kéziratos énekeskönyvek. Budapest, 1941.148 p.
- Manherz Károly: A Mosonszentjánosi Kódexről. In Szent-jánosi Kódex és centrálkódex. Bp.(1991) 151-154. p.
- Prinz Gyula: Magyar földrajz. Az államföldrajzi kép. Bp. é.n. 139-285. p.
- Thullner István: Mosony vármegye. Helytörténeti olvasókönyv. Mosonmagyaróvár, 1993. 352 p.
- Thullner I.– Husz J.: A mosonmegyei németek kitelepítése 1945-1946. Az elűzetés. Mosonmagyaróvár, 1997. 147 p.
- Zwickl Pál: A mi németjeink. In Mosonvármegye emlékkönyve. Magyaróvár, 1929.

Forrás: <http://hansagi.gymsmuzeum.hu/evkonyv/hedie.htm>